

Jaarverslag bouwhistorie in 1998

Aletta Bastmeijer, Henk Wierdsma en Jan van der Hoeve

Inleiding

In het afgelopen jaar hebben veel bouwactiviteiten in de gemeente Groningen plaatsgevonden, variërend van kleinschalig onderhoud tot aanleg van nieuwe stadswijken. Een aantal van deze werkzaamheden betrof monumenten en andere historische gebouwen, voornamelijk gesitueerd in het stadscentrum. Dergelijke gebouwen bevatten veel informatie over de bouw-, verbouwings- en bewoningsgeschiedenis en zijn te beschouwen als een archief van steen en hout. Met de vernieuwing van materiaal bij werkzaamheden verdwijnen altijd delen van deze historische informatie. Het is daarom van belang om de informatie tijdig te hebben 'gelezen' door middel van bouwhistorische opnames, onderzoeken en waarnemingen.

In dit verslag wordt onderscheid gemaakt tussen bouwhistorische inventarisaties, opnames, onderzoeken en waarnemingen. Bij bouwhistorische inventarisaties worden gebouwen beoordeeld op grond van uitwendige aspecten, die een aanwijzing kunnen geven over de ouderdom van een pand. Hierbij wordt niet alleen gelet op voorgevels, maar meer nog op achter- en zijgevels, dakhellingen en bijzondere constructiedetails. Op die wijze valt snel een redelijk betrouwbaar overzicht te verkrijgen of er in een bepaald gebied panden zijn, die op grond van hun ouderdom interessante bouwhistorische informatie kunnen bevatten. In het afgelopen jaar is zo'n onderzoek verricht voor de oostzijde van het Boterdiep.

Bij een bouwhistorische opname worden de opbouw, de constructie en de oude interieurafwerkingen van een gebouw in beeld gebracht en geanalyseerd, zonder verwijdering van recente voorzetwanden, betimmeringen of afwerkingen. Deze werkzaamheden kunnen dus geschieden als een gebouw nog gebruikt of bewoond wordt. Vaak wordt een dergelijke opname gekoppeld aan een waardestelling, waarbij wordt aangegeven welke onderdelen van een gebouw van monumentaal of cultuurhistorisch belang zijn. De waardestelling kan voor de Gemeente Groningen als toetsingskader voor een verbouwingsplan dienen.

Bij bouwhistorische onderzoeken en waarnemingen worden recente voorzetwanden, betimmeringen en verlaagde plafonds verwijderd, waardoor de constructie van steen en hout in beeld komt. De bouwgeschiedenis valt dan af te lezen aan de hand van bijvoorbeeld dichtgemetselde deuren en ramen of gewijzigde balklagen. Speciale aandacht wordt gegeven aan restanten van oude interieurafwerkingen, zoals bijvoorbeeld resten van betimmeringen, stucplafonds en decoratieve schilderijen. Een dergelijk onderzoek kan het best geschieden tijdens een restauratie of verbouwing, op het moment dat de recente interieurafwerkingen worden verwijderd als onderdeel van het bouwproces.

Behalve deze bouwhistorische werkzaamheden zijn het afgelopen jaar ook uitgebreide, fotografische documentaties verricht¹. Hierbij valt een verschil te maken tussen het vastleggen van de bestaande toestand en het vastleggen van een transformatieproces. In het eerste geval wordt een gebouw of complex eenmalig gefotografeerd, meestal voorafgaande aan de verbouwing of de sloop. In het tweede geval wordt de verbouwing of restauratie van een gebouw of complex in beeld gebracht.

Het afgelopen jaar is een project gestart om de bestaande bouwhistorische gegevens beter te ontsluiten en in samenhangende kaders te verwerken, opdat er ook thematisch en fundamenteel onderzoek kan plaatsvinden. Voorbeelden van zo'n onderzoek zijn de dateringskaarten van bouwblokkengedeelten, zoals toegevoegd bij de panden Grote Markt 36 t/m 39. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij het onderzoek van H. van der Wal en F. van der Waard, zoals gepresenteerd in het boek 'De breede merct'².

De organisatie van de bouwhistorische werkzaamheden berust bij de Gemeente Groningen en de Stichting Monument & Materiaal. Het werk is verricht door Sikke-Bart Frieling, Maaike de Goeij en Ewa Soroka (vrijwilligers bij Stichting Monument & Materiaal), Aletta Bastmeijer en Henk Wierdsma (afdeling Bouwtoezicht & Monumenten van de Gemeente Groningen) onder begeleiding van Jan van der Hoeve (Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, Utrecht).

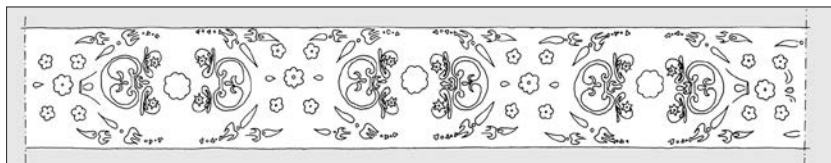
In principe wordt van alle bouwhistorische activiteiten een rapport opgemaakt. Deze rapporten zijn in te zien bij Stichting Monument & Materiaal en Dienst Ruimtelijke Ordening/Economische Zaken (RO/EZ), afdeling Documentaire Informatie Voorziening (DIV) van de Gemeente Groningen. Periodiek worden de rapporten overgedragen aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

1. Akerkstraat 22: Armhuuszittend Convent (Rijksmonument/RM)

In het afgelopen jaar heeft een verbouwing in het Armhuuszittend Convent plaatsgevonden, waarbij de technische voorzieningen en interieurafwerking van de wooneenheden zijn gewijzigd. De bouwkundige veranderingen bleven tot een minimum beperkt. Reeds bij de bouwhistorische opname in 1997³ is vastgesteld, dat de oostvleugel als oudste deel van het complex uit circa 1600 dateert. Intussen is achterhaald dat het Armhuuszittend Convent in 1621 naar deze plaats werd overgebracht, zodat een datering in dat jaar erg waarschijnlijk is⁴. Een klein gedeelte van het complex dateert uit de 18e of vroege 19e eeuw. In 1884 vond een verbouwing plaats tot een rechthoekig complex, waarvan de ontwerptekeningen van de architect Hoekzema bewaard gebleven zijn.

Tijdens de werkzaamheden in 1998 hebben waarnemingen plaatsgevonden in het achterste deel van de oostvleugel. Na verwijdering van de verlaagde plafonds kwam de oorspronkelijke zoldering in het zicht, bestaande uit een eenvoudige eikenhouten balklaag en brede vloerdelen. Onder de verweerde 18e-eeuwse groenzwarte schilderlaag op de vloerdelen bevonden zich restanten van een decoratieve schildering uit circa 1621. De kleurafwerking was grotendeels

1. In intensieve samenwerking met J. Buist, fotograaf en archeologisch medewerker bij de Gemeente Groningen.
2. Bos, e.a. 1991.
3. Van der Hoeve en Bastmeijer 1998, 32.
4. Feith 1891, 57 en Van Royen 1927, 212-252.

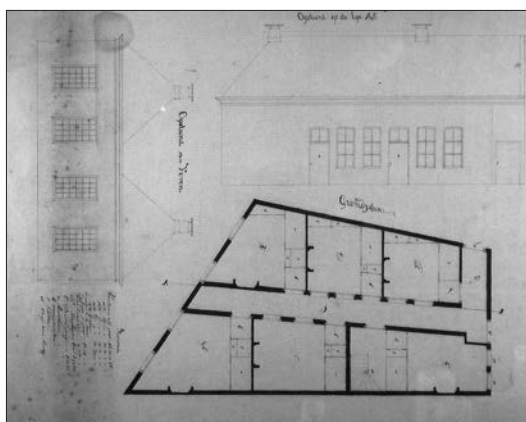
Afb. 1. Akerkstraat 22, reconstructie van het decoratiepatroon van de beschildering (1621).
Tekening: Maaïke de Goeij.

verdwenen, zodat het patroon alleen viel te volgen aan de hand van restanten van contourlijnen en de verschillen in de verwerking van het eikenhout. De decoraties zijn afgetekend op doorzichtig plastic. Aan de hand hiervan viel het patroon te reconstrueren (afb. 1). Per balkvak zijn drie aaneengeschakelde spiegelsymmetrische Renaissancemotieven zichtbaar en opgeluisterd met, onder andere, bloemen. Een mogelijk vierde motief is niet herkenbaar omdat deze zone in de 18e eeuw in rood is overgeschilderd, nadat een gang was afgescheiden. Uit kleine restanten van kleurstoffen moet worden geconcludeerd, dat de oorspronkelijke afwerking zeer kleurrijk was.

Aan de hand van deze geschilderde afwerking viel de oorspronkelijke omvang van de kamer te reconstrueren, die ongetwijfeld van oudsher in gebruik was als regenten- of bestuurskamer. Door meerdere herindelingen en modernisering in voornamelijk de 20e eeuw zijn geen verdere onderdelen van de oude interieurfwerkingen bewaard gebleven.

2. Akerkstraat 24 (Beeldbepalend pand/BBP)

De voorgevel van dit pand werd in oktober 1998 ontleisterd, zodat het mogelijk was deze te documenteren. Verdere gegevens omtrent de bouwgeschiedenis werden betrokken uit divers kaart- en archiefmateriaal, hoofdzakelijk afkomstig uit het Armhuiszittend Convent. In 1785 kocht deze instelling Akerkstraat 24 ten behoeve van een uitbreiding. Een gevelsteentje met de inscriptie AHS (ArmHuiszittend) in het uiterst rechtse gedeelte van het pand herinnert nog hieraan. Na sloop van de bestaande gebouwen kwam een complex tot stand, bestaande uit een smalle middengang met aan weerszijden eenkamerwoningen, zogenaamde kameren. Van dit complex is een 19e-eeuwse opmetingstekening bewaard gebleven in het archief van het Armhuiszittend Convent (afb. 2).

Afb. 2. Akerkstraat 24, opmetings-
tekening van de 'kameren'.
Anonieme tekening uit het
archief van het
Armhuiszittend Convent
(circa 1850).
Foto: Jaap Buist.

In 1868 vond een verbouwing plaats waarbij de bestaande bebouwing werd gesloopt en een nieuw tweelaags pand tot stand kwam. De voorgevel werd opgetrokken uit hergebruikte steen, die mogelijk ten dele nog uit de 15e eeuw stamt. Ten behoeve van de uitbreiding van het Armhuiszittend Convent (Akerkstraat 22) werd het bestaande gebouw in 1884 voor een deel gesloopt, waarbij de trapeziumvormige plattegrond werd gereduceerd tot de huidige driehoekige plattegrond.

3. Akerkstraat (Beschermd Stadsgezicht/BS)

Naar aanleiding van de bouwhistorische waarnemingen van de panden Akerkstraat 22 en 24 heeft een onderzoek plaatsgevonden van historische stadsplattegronden, waarbij met name het beloop van de Akerkstraat en de parcellering van de panden aan het Akerkhof en aangrenzende straten zijn bestudeerd. Uit de karakteristieke knik in de Akerkstraat kan worden opgemaakt dat deze niet tot de oude aanleg van de stad behoort, maar pas in een later stadium is aangelegd, vermoedelijk in de 15e eeuw. Toen is een bestaande gang of steeg tussen de huizen aan het Akerkhof onder een hoek van circa 30 graden doorgetrokken naar de Grote Kromme Elleboog, mogelijk ter plaatse van een oude gang tussen twee huizen of ter plaatse van één gesloopt pand (afb. 3).

De Akerkstraat heette vanaf het midden van de 15e eeuw tot eind 19e eeuw de Lamme Huिंगestraat. De straat was vernoemd naar Lammeke Hughinghe, vermeld in 1411⁵. Mogelijk is de Akerkstraat op haar initiatief aangelegd. Later in de 15e eeuw hadden leden van de familie veel bezittingen aan de westkant van deze straat⁶.

Afb. 3. Akerkstraat, detail van de kaart van Haubois, circa 1634.
Foto: collectie Groninger Archieven.

5. Groninger Archieven, Rijksarchief Groningen, Huisarchief Farmsum, inv.nr. 842, reg. 31, vriendelijke mededeling Redmer Alma.
6. Van Royen 1927, 212-245.

Afb. 4. Astraat 2 (links), omstreeks 1930, de lijsten om de vensters zijn donkerder dan het muurwerk.

Foto: collectie Groninger Archieven.

Afb. 5. Astraat 2, gootklos van terracotta (1874).

Foto: Aletta Bastmeijer.

4. Astraat 2 en 2b (BBP)

Bij de verbouwing van de panden Astraat 2 en 2b heeft een bouwhistorische waarneming plaatsgevonden. Daarbij bleek dat beide panden in hun huidige vorm uit de 19e eeuw stammen. Van een oudere kern kon vooralsnog niets worden aangetoond. Niettemin was in de 17e eeuw reeds sprake van bebouwing. Op de kaart van Van Geelkercken uit 1616 staan hier, naast de A-poort, twee smalle panden getekend, die beide op de Pottebakkersrijge zijn georiënteerd. De kaart van Haubois uit 1634 geeft een zelfde beeld, net als de kadasterkaart uit circa 1828.

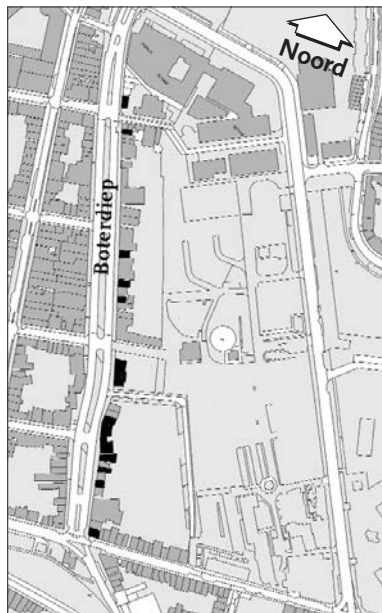
Het hoekpand Astraat 2 dateert in zijn huidige vorm uit ongeveer 1850. Het naastgelegen pand Astraat 2b is grotendeels vernieuwd bij een grote verbouwing in 1874. Daarbij heeft tevens een verhoging plaatsgevonden, zo blijkt op de tweede verdieping. Op de gemeenschappelijke of gemene muur is een restant van de gepleisterde buitengevelafwerking met een gootlijst (circa 1850) van het hoekpand bewaard gebleven (afb. 4 en 5). Bij deze verbouwing van 1874 zijn beide panden samengevoegd achter een gevel in eclectische stijl, die gedateerd is door een gedenksteen aan de Pottebakkersrijge. Op de gevels in de Astraat en de Pottebakkersrijge is tijdens de verbouwing in 1998/1999 een kleuronderzoek verricht. Opvallend waren de contrasterende tinten oker op de penanten en de omlijsting van de vensters. Op de ramen is een aantal tinten groen aangetroffen. Dit kleuronderzoek vormde de basis voor het kleuradvies dat bepalend is geweest voor de huidige kleurstelling van bruinoker en paarsrood. Dit vormt een sterk contrast met de tot voor kort aanwezige crèmewitte kleur.

5. Boterdiep (BS)

Naar aanleiding van de naderende werkzaamheden ten behoeve van het CIBOGA-terrein (circus-, boden- en gasfabriekterrein) heeft in september 1998 een bouwhistorische inventarisatie plaatsgevonden van de panden aan de oostzijde van het Boterdiep en de aansluitende zijstraten, ten einde de panden van voor 1800 in kaart te brengen. Volgens de huidige plannen zal namelijk een groot aantal van deze panden gesloopt worden ten behoeve van de grootschalige nieuwbouw.

Afb. 6. Boterdiep, luchtfoto van de gasfabriek en de oostelijke wand van het Boterdiep in 1933.
Foto: KLM Aerocarto-Arnhem.

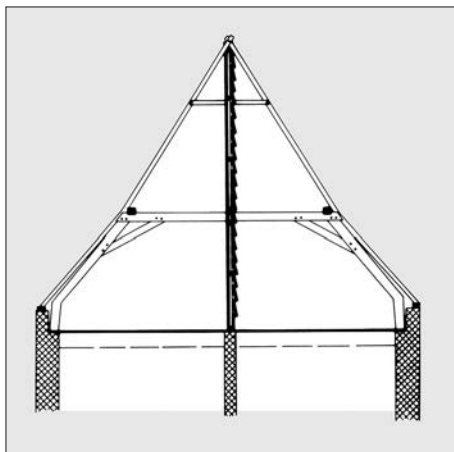

Afb. 7. Boterdiep, vereenvoudigde inventarisatiekaart, panden ouder dan 1828 zijn donker ingekleurd.
Tekening: Henk Wierts en Studio van Stralen.

De oostzijde van het Boterdiep raakte pas in de 17e eeuw intensief bebouwd. Met name in de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw is, mede onder invloed van de toenemende bedrijvigheid, een belangrijk deel van de oorspronkelijke bebouwing gesloopt (afb. 6). Bij de inventarisatie zijn twintig panden herkend, die in opzet ouder zijn dan circa 1800 (afb. 7). Een aantal van deze panden lijkt reeds afgebeeld te zijn op de kaart van Haubois uit 1634, zodat zelfs nog vroeg-17e-eeuwse elementen vermoed kunnen worden. Dit zijn de panden Boterdiep 11, 21, 41, 97, 99 en vermoedelijk Boterdiep 43 en 63. Of deze elementen zich beperken tot een bescheiden kern (bijvoorbeeld zijgevels) of dat er meerdere elementen aanwezig zijn uit de vroege 17e eeuw of ouder (bijvoorbeeld kap, balklagen, sleutelstukken e.d.) zal nader onderzoek te zijner tijd moeten uitwijzen. Een aantal panden met oudere elementen komt nog niet voor op de kaart van Haubois uit 1634, maar wel op de kadasterkaart van 1828. Dit zijn Boterdiep 1, 15, 19, 23, 25, 27, 29, 39, 43, 45, 59, 69 en 91. Deze panden moeten dus in aanzet dateren uit de periode 1634-1828. Opvallend is dat de huidige bebouwing in de zijstraten ten oosten van het Boterdiep geen elementen bevat, die stammen uit de periode voor 1828.

Ondanks het feit dat het grootste deel van het Boterdiep oostzijde al bebouwd was in de tijd dat Egbert Haubois zijn kaart maakte, blijken de panden met een potentieel oudere kern zich overwegend te bevinden in het gedeelte tussen de Haverkampsdriфт en de Bloemstraat. Dit komt grofweg overeen met de plek waar de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1565 de enige bebouwing aangeeft aan het Boterdiep oostzijde.

Afb. 8. Brugstraat 18-20,
doorsnede kap met gepotdekselde
delen als scheidingswand.
Tekening: Aletta Bastmeijer,
naar opmeting van Maria Staal.

6. Brugstraat 18-20 (BBP)

Naar aanleiding van plannen voor een verbouwing is op verzoek van de eigenaar een bouwhistorische opname verricht in Brugstraat 18. Dit is de oostelijke helft van een breed dubbelpand. De westelijke helft van dit pand, Brugstraat 20, is bij een verbouwing in 1995 onderzocht door Aart de Goojer en Maria Staal⁷.

Het dubbelpand Brugstraat 18-20 bestaat uit een drielaags voorhuis met kap en een tweelaags achterhuis met kap. Het achterhuis hoort in zijn geheel bij Brugstraat 18. De kern van het voorhuis is in de 14e eeuw gebouwd. In eerste opzet bestond het pand uit twee bouwlagen met een kap. In deze fase was de voorgevel uitgevoerd als een trap- of een topgevel. In de 15e eeuw is het pand met een halve verdieping verhoogd en voorzien van een nieuwe eikenhouten sporenkap met enkelvoudige gebinten, echter met hergebruik van oude onderdelen (afb. 8). Zowel de sporen als de spanten bevatten telmerken.

Het achterhuis is rond 1600 gebouwd. Opvallend zijn de vier grote kruis-kozijnen in de westgevel, die na de uitbreiding van het naastgelegen pand (Brugstraat 22) dichtgemetseld zijn. De begane grond en de eerste verdieping van het voorhuis zijn overlangs in tweeën gesplitst door middel van een stenen muur, waardoor twee zelfstandige panden ontstonden. In de kap, de zolder en de vliering bestaat de scheiding uit een wand van gepotdekselde grenenhouten delen. Mogelijk is dit eveneens omstreeks 1600 geschied.

Rond 1800 is de voorgevel vernieuwd en de kap aan de straatzijde gewijzigd met een schildeind. In ongeveer 1870 zijn de voorgevel en het interieur opnieuw gemoderniseerd. Hierbij is het opvallend, dat het pand Brugstraat 18 een veel rijkere gevelafwerking kreeg dan nummer 20, waardoor een duidelijke tweedeling in de architectuur ontstond.

7. Damsterdiep 18 (BBP)

Voorafgaand aan herbestemming en verbouwing heeft eind 1998 een opname plaatsgevonden in dit complex.

Aanvankelijk was Damsterdiep 18 een kort eenlaags pand met zadeldak. Dit kan afgeleid worden uit de bouwsporen in de zijgevels en de achtergevel van het

7. Goojer en Van Haaften 1996, 25 en 26.

Afb. 10. (boven) Grote Markt, gevels van de panden Grote Markt 33-39, omstreeks 1910. Foto: collectie Groninger Archieven.

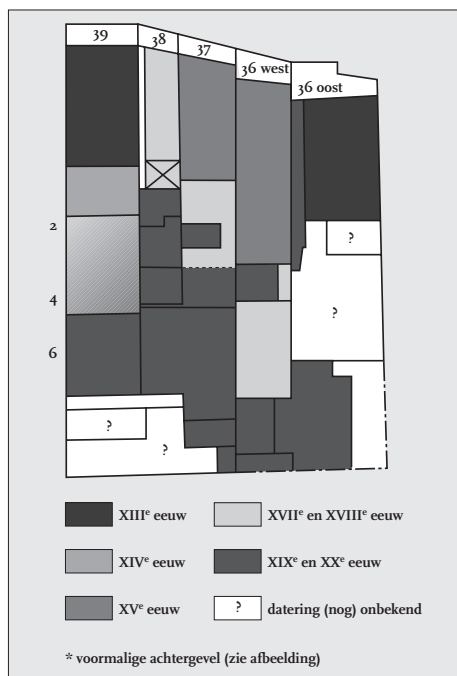
Afb. 9. (links) Damsterdiep 18, voorgevel. Foto: Jan van der Hoeve.

voorhuis. Het baksteenformaat in de westelijke zijgevel van het voorhuis wijst erop dat de kern van het voorhuis stamt uit het eerste kwart van de 17e eeuw. In de 18e eeuw of vroege 19e eeuw werd het pand naar achteren uitgebreid met een rechthoekige eenlaags aanbouw.

Uit een gevelsteen blijkt dat de huidige voorgevel dateert uit 1867 (afb. 9). In aansluiting op deze voorgevel is het voorste deel van het huis verhoogd. Dit is te zien aan het metselwerk in de zijgevels. Van de interieurafwerking uit deze periode is onder meer het rijk gedetailleerde stucplafond in de voorkamer op de begane grond bewaard gebleven. In 1908 volgde een verhoging van het voorhuis, aansluitend op het reeds verhoogde voorste gedeelte. De ontstane verdieping werd geschikt gemaakt voor bewoning door een gezin. De indeling van de begane grond werd in 1908 veranderd: de woonruimte werd werkplaats met kantoor. Gedurende een groot gedeelte van de 20e eeuw was er een drukkerij in het pand gevestigd (de Firma Van der Ven en Huisinga). Een geëmailleerd reclamebord en het restant van een geschilderde reclame op de westelijke zijgevel zijn hier nog stille getuigen van. In de loop van de 20e eeuw werd het pand in een aantal bouwfasen verder verhoogd en naar achteren uitgebreid. Hierbij werden een stal en een eenkamerwoning aan de Grote Gang (de achterstraat van het noordwestelijke deel van het Damsterdiep) bij het complex betrokken.

8. Grote Markt 36 t/m 39 en Gelkingestraat 2 t/m 6

Ook in 1998 hebben verscheidene verbouwingen in dit complex plaatsgevonden ten behoeve van de uitbreiding van de horecafunctie. Daarbij zijn opnieuw gegevens over de bouwgeschiedenis van de verschillende huizen te voorschijn gekomen, die samen met het eerder verrichte onderzoek langzaam maar zeker een beeld geven van de ontwikkeling van de bebouwing (afb. 10). Veel gegevens zijn nog onbekend en blijven voorlopig nog verstopt achter recente voorzetwanden,

Afb. 12. (boven) Grote Markt 36 westzijde, zaagtandlijst van de zuidgevel. Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 11. (links) Grote Markt, kaart van de zuidzijde van de Grote Markt met datering van het oudste opgaande muurwerk per pand. Tekening: Henk Wierts en Studio van Stralen.

betimmeringen en verlaagde plafonds. Pas bij verdergaande verbouwingen komen meer gegevens ter beschikking. Niettemin loont het nu al de moeite om een stand van zaken op te maken. Hiervoor is een kaart getekend, waarop per pand de oudste dateringen van het opgaande werk worden aangegeven (afb. 11).

8a. Grote Markt 36 oostzijde (RM)

Het huidige pand Grote Markt 36 bestaat uit twee panden, die reeds in de 19e eeuw waren samengevoegd. Onderscheid wordt gemaakt door de toevoeging van oost- of westzijde. Het pand Grote Markt 36 oostzijde is tot op heden nog niet onderzocht. Echter uit publicaties van onder meer Van der Waard is bekend, dat de kern uit de 13e eeuw moet dateren⁸. De kelder bezit hangkoepelgewelven en gordelbogen, die kenmerkend zijn voor deze periode. Ook het opgaande muurwerk moet nog uit de bouwtijd dateren, afgezien van de laat-18e- of vroeg-19e-eeuwse voorgevel.

8b. Grote Markt 36 westzijde (RM)

In dit pand heeft tot op heden nog geen onderzoek plaatsgevonden, zodat de bouwgeschiedenis nog grotendeels onbekend is. Wel was er in 1998 de mogelijkheid om de westelijke zijgevel nader te bestuderen, voor zover deze niet ingebouwd was. Daarbij bleek de gevelbeëindiging te bestaan uit een oorspronkelijke zaagtandlijst (afb. 12). Een dergelijke lijst behoort bij een overstekend dakvlak zonder goot. De afwatering geschiedde dus blijkbaar in de ozendrup.

Op grond van het metselwerk van de westgevel is een datering van het huis in de 15e eeuw het meest waarschijnlijk. De voorgevel is geplaatst in 1730, zoals blijkt uit de gevelsteen met het alliantiewapen van het echtpaar Alberda-Alberda.

8. Van der Waard 1992, 163.

Achter dit voorhuis staat een groot, tweelaags achterhuis uit de 17e eeuw, waarvan de bouwmassa en de gevels opvallend gaaf zijn. Op grond van de kleine hooggeplaatste vensters in de westgevel valt aan te nemen dat de eerste verdieping van dit gebouw oorspronkelijk voor opslag werd gebruikt. Ook de zolder zal een opslagfunctie hebben gehad. Verlichting bestond uit enige kloostervensters, waarvan enkele in dichtgemetselde vorm bewaard zijn gebleven. De grote schuiframen in de achtergevel maken duidelijk dat de begane grond en de eerste verdieping in het begin van de 19e eeuw een woonfunctie hadden.

8c. Grote Markt 37 (RM)

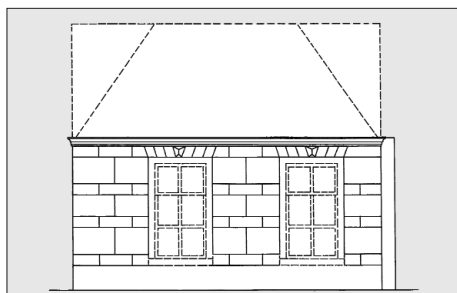
Op grond van de voorgevel uit 1947 en achtergevel uit 1933 zou men niet verwachten dat dit pand een grote ouderdom heeft. Bij een opname ter plaatse bleek echter sprake te zijn van een laat-middeleeuwse kapconstructie. Helaas waren nadere beschouwingen en opmetingen niet mogelijk, omdat de zoldervloer niet beloopbaar was.

Het valt te verwachten dat muren en balklagen nog voor het grootste deel middeleeuws zijn, hoewel er in het verleden reeds ingrijpende verbouwingen hebben plaatsgevonden. Zo is in 1933 de verdiepingshoogte van de eerste verdieping vergroot, waartoe men de balklaag boven de begane grond met ongeveer 80 cm heeft laten zakken. In een latere fase is ook nog de balklaag van de zolder verhoogd, waarbij delen van de kapconstructie zijn verzaagd.

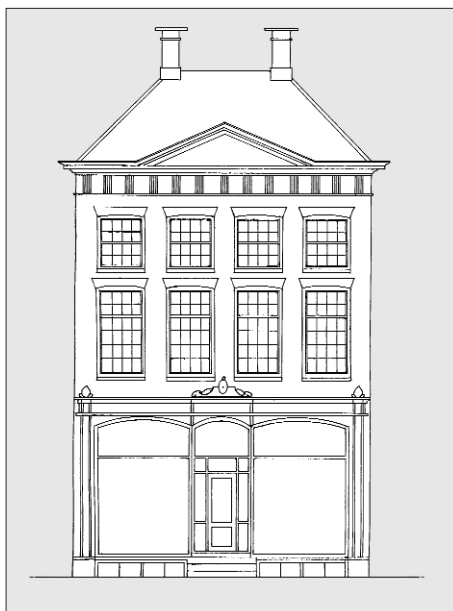
8d. Grote Markt 38 (RM)

Dit pand met zijn karakteristieke halsgevel met gebeeldhouwde klauwstukken dateert hoogstwaarschijnlijk in zijn geheel uit de 17e eeuw. Dit geldt ook voor de achtergevel, waarin sporen van kloostervensters zichtbaar zijn. Bij het onderzoek zijn tot op heden nog geen oudere onderdelen gevonden.

Bij de verbouwingen in 1998 werd op het achterterrein nog een klein 19e-eeuws achterhuisje met een gepleisterde gevel met schijnvoegen aangetroffen, dat geheel verbouwd, ingebouwd en overbouwd is (afb. 13).

Afb. 13. (boven) Grote Markt 38, achtergevel van het achterhuis in de tweede helft van de 19e eeuw, kaplijn en raaminvulling zijn niet bekend. Reconstructietekening: Aletta Bastmeijer.

Afb. 14. (rechts) Grote Markt 39, voorgevel in 1957 volgens de opmeting van de bestaande toestand ten behoeve van een bouwvergunning (bouwdoos Gemeente Groningen). Tekening: Henk Wierdsma.

8e. Grote Markt 39/Gelkingestraat 2 (RM)

Van dit pand op de hoek van de Grote Markt en de Gelkingestraat dateert het voorhuis in aanleg uit de 13e eeuw. Een groot deel van het muurwerk dateert nog uit die periode, met inbegrip van de achtergevel met een laat-Romaanse nissen-decoratie⁹. De gevelversiering is bewaard gebleven, omdat de gevel reeds in de 14e eeuw werd ingebouwd door een achterhuis. Van dit achterhuis zijn de bouwmuren en de balklagen bewaard gebleven. De kap dateert vermoedelijk uit de 15e eeuw, maar restanten van oudere verbindingen doen hergebruik van oudere onderdelen vermoeden.

Sedert de 15e eeuw hebben nog vele verbouwingen plaatsgevonden, waarbij in de 18e eeuw onder meer een nieuwe voorgevel met omgezette hoeken tot stand is gekomen (afb. 14). Van de oude indelingen en de interieurafwerking is vrijwel niets bewaard gebleven, afgezien van het tweetal laat-19e-eeuwse stucplafonds op de eerste verdieping. De kapconstructie is vernield bij een brand in de winter van 1982/1983, waarna herstel in moderne materialen heeft plaatsgevonden. Sporen van deze brand konden duidelijk herkend worden in de eikenhouten balklaag van de zoldervloer, die bij de verbouwingen in 1998 in het zicht is geweest.

8f. Gelkingestraat 2-4 (geen status)

De voorgevel, de kapconstructie en de restanten van de interieurafwerking van dit pand hebben een vroeg-20e-eeuws karakter, zodat een oudere kern op het eerste gezicht niet aanwezig lijkt te zijn. Dit is echter wel het geval, zoals blijkt uit de tekening van de bestaande toestand ten behoeve van een bouwaanvraag in 1908 (afb. 15). Van de oudere kern zijn met name de achtergevel, de balklagen en enige tussenmuren bewaard gebleven. De tekening van de bestaande toestand van het pand Gelkingestraat 4 laat zien dat de voorgevel op dat moment een drielal verbouwde kloostervensters bevatte en dat de steile kap aansloot op de kap van het achterhuis van Grote Markt 39 en het pand Gelkingestraat 2. Op grond van het nu zichtbare metselwerk in de achtergevel valt te constateren dat de panden Gelkingestraat 2, 4 en 6 in één fase zijn gebouwd. In deze gevel bevinden zich nog twee houten lateien voor kloostervensters.

Afb. 15. Grote Markt 39 (zijgevel) en Gelkingestraat 2 en 4 (voorgevels) in 1908 bestaande toestand (bouwdoossier Gemeente Groningen).

Tekening: Henk Wierds en Studio van Stralen.

9. Van der Hoeve en Bastmeijer 1998, 32.

Afb. 16. Guldenstraat 2, overzicht van de schildering rechts van de kachelnis.
Foto: Jan van der Hoeve.

Afb. 17. Guldenstraat 2, detail van de schildering links van de kachelnis.
Foto: Jan van der Hoeve.

9. Guldenstraat 2 (BBP)

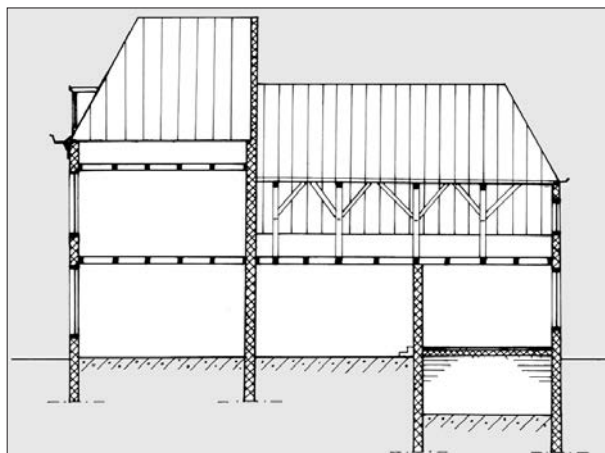
Het pand Guldenstraat 2 ligt in een gedeelte van de binnenstad, dat al in de Middeleeuwen bebouwd was. Toen in januari 1998 het pand van ramsjwinkel tot schoenenwinkel werd verbouwd, ontstond de gelegenheid om de begane grond van het pand nader te onderzoeken.

Op de kaart van Haubois uit circa 1634 is de Guldenstraat op de onderzochte locatie reeds bebouwd. Het is onduidelijk of het hier om de huidige bebouwing gaat. Ook de kaart van Van Geelkercken uit 1616 geeft hierover geen uitsluitsel. Op beide kaarten is een vrij omvangrijk pand met een zadeldak te zien, haaks op de rooilijn. In de 18e eeuw is het pand danig vernieuwd en verbouwd. De aanvankelijk zeer hoge begane grond werd voorzien van een tussenverdieping. In de bijna vierkante, lage voorkamer op de begane grond van het voorhuis werden landschapsschilderingen op het stucwerk van de muren aangebracht (afb. 16 en 17). Ook de lambrizing en de omlijsting zijn geschilderd, waarvoor een houtkleur werd toegepast. Alleen de buiklijst van de lambrizing was daadwerkelijk van hout. Ter weerszijden van een kachelnis in de zuidelijke zijgevel zijn twee manshoge gedeelten van deze muurschilderingen behouden.

In 1875 werd Guldenstraat 2 verbouwd van herenhuis tot winkel met bovenwoning. Toen werd waarschijnlijk ook de huidige voorgevel gebouwd en voorzien van een kroonlijst en een balustrade op het platte dak. In de 20e eeuw hebben nog verscheidene verbouwingen plaatsgevonden, waarbij indeling en interieurafwerking aanzienlijk zijn gewijzigd. Bij de huidige verbouwingen is opnieuw een wandbetimmering in de winkel aangebracht, die zodanig is bevestigd, dat er geen schade aan de schilderingen is ontstaan.

10. Haddingestraat 15 (geen status)

Het pand Haddingestraat 15 dateert hoogstwaarschijnlijk uit de tweede helft van de 16e eeuw. Dit valt af te leiden uit de structuur en de indeling van het gebouw en de kapconstructie van het achterste deel van het huis. De kapconstructie is te dateren aan de hand van de kaphelling, de eikenhouten enkelvoudige span-

Afb. 18. (links) Haddingestraat 15, schematische langsdoorsnede. Tekening: Henk Wierts.

Afb. 19. (rechts) Haddingestraat 15, voorgevel voor de verbouwing van 1950, zoals opgemeten voor een bouw aanvraag in 1946 (bouwdossier Gemeente Groningen). Het rechtervenster op de begane grond is een erkervormig etalageraam. Tekening: Henk Wierts.

ten met krommers en de gekoppelde eikenhouten sporenparen. Op de spanten zijn gehakte merken toegepast en op de sporen gezaagde telmerken.

Het oorspronkelijk eenlaags pand was in tweeën gedeeld door een dwarsmuur, waarbij het voorste deel iets hoger was dan het achterste deel. Elk van beide gedeelten bezat eertijds een zadeldak. Vanouds had het pand een gecombineerde bedrijfs- en woonfunctie. Aan de noordzijde bevond zich een inpandige doorgang, waardoor het achtererf bereikt kon worden met paard en wagen.

In 1829 werd het voorste gedeelte van het huis verhoogd tot twee lagen (afb. 18). Daartoe werd de voorgevel afgebroken en opnieuw opgebouwd in de vorm van een tweelaags lijstgevel (afb.19). Ook werden de zijgevels verhoogd en kwam de huidige kapconstructie met een schildeind tot stand. In deze naalddhouten constructie zijn enige eikenhouten sporen van de oude kap hergebruikt. Een baksteeninscriptie in de voorgevel herinnert nog aan deze verbouwing ('HIB 1829').

In de late 19e eeuw vond er wederom een verbouwing plaats, waarvan nog maar weinig resteert. Gedurende de 20e eeuw heeft Haddingestraat 15 een aantal verbouwingen ondergaan. De belangrijkste verbouwing was in 1950, toen de indeling van de begane grond werd gewijzigd ten behoeve van het poeliersbedrijf. Ook verplaatste men de huidige winkelpui. In 1990 werd de indeling van de begane grond, de eerste verdieping (van het voorste gedeelte) en de zolder opnieuw gewijzigd.

11. Lage der A 32 (geen status)

Lage der A 32 is een rechthoekig onderkelderd, eenlaags pand met zadeldak, dat haaks op de straat staat. Te oordelen naar de kapconstructie dateert Lage der A 32 uit de periode omstreeks 1600¹⁰. Ook de eikenhouten balklaag in de voorkamer en de alkoof wijst op een datering in deze periode.

10. Deze datering is voornamelijk gebaseerd op de eikenhouten enkelvoudige spanten met gehakte telmerken en de eikenhouten gekoppelde sporenparen met gezaagde telmerken.

Afb. 20. Lage der A 23-32, circa 1905, Lage der A 32 is het pand met de klokgevel, op de foto uiterst rechts. Foto: collectie Groninger Archieven.

Aanvankelijk was de voorzijde van het pand voorzien van een trap- of tuitgevel. In de eerste helft van de 18e eeuw is deze gevel vervangen door een klokgevel (afb. 20). Deze werd in het eerste kwart van de 20e eeuw versoberd tot een tuitgevel. Daarbij zijn onder meer de zandstenen aanzetten van de klokgevel (schoulers) bewaard gebleven. Ook de kap is in de eerste helft van de 18e eeuw geheel gewijzigd, waarbij de spanten en sporen zijn herplaatst. De huidige indeling van het pand op de begane grond (voorkamer, alkoof en achterkamer) dateert in opzet waarschijnlijk ook uit deze periode.

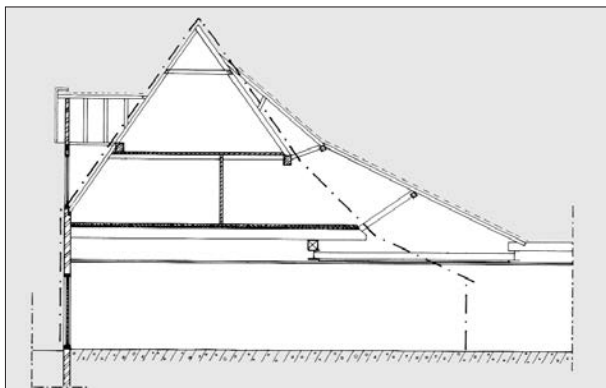
In 1922 vestigde zich een winkel in het pand, waartoe in de voorgevel een pui werd geplaatst. De winkelfunctie bleef gehandhaafd tot 1947. In dat jaar werd de winkelruimte heringericht tot woonkamer met gang. Het raamkozijn in de voorgevel werd verkleind. In 1991 zijn de vensters in de voorgevel vervangen door zesraams schuifvensters naar historisch model. Dit gebeurde eveneens in de achtergevel.

12. Nieuwe Ebbingestraat 59 (geen status, gesloopt in 1998)

Tot in de 19e eeuw bestond het merendeel van de huizen in de Nieuwe Ebbingestraat uit één bouwlaag met een kap. In de 19e en 20e eeuw zijn vrijwel alle eenlaags panden verhoogd tot twee bouwlagen met een kap. Het pand Nieuwe Ebbingestraat 59 was het laatste pand, dat deze groei nog niet had door gemaakt.

Dit pand dateert in opzet uit de vroege 17e eeuw, zoals valt op te maken uit de bouwmassa, de kapconstructie, de ankers in de zijgevel en het metselwerk. Deze datering valt te preciseren tot de periode 1619-1634. Het pand ligt namelijk in de noordelijke stadsuitleg, waarvan de verkaveling gestart is in 1619¹¹. De einddatum van 1634 is ontleend aan de kaart van Haubois, waarop het pand reeds in zijn huidige vorm staat afgebeeld, namelijk als eenlaags pand met een zadeldak evenwijdig aan de straat. Reeds van oorsprong had het pand een aanbouw aan de achterzijde waarvoor het achterschild van het dak een knik had (afb. 21). Niet lang na de bouw (en in ieder geval vóór 1828) heeft een uitbreiding naar achteren plaatsgevonden waardoor de helling van de kap moest worden aangepast en er een nieuwe sporenconstructie moest worden bijgemaakt aan de achterzijde. Het originele gedeelte van de kap bestaat uit acht gekantrechte grenenhouten sporenparen, die elk gekoppeld worden door twee hanenbalken. De oor-

11. Mens 1983, 36-54.

Afb. 21. Nieuwe Ebbingestraat 59, dwarsdoorsnede in 1998 met aanduiding van de contour van de 17e-eeuwse toestand (reconstructie).
Tekening: Henk Wierds.

Afb. 22. Nieuwe Ebbingestraat 59, voorgevel tijdens de sloop.
Foto: Aletta Bastmeijer.

spronkelijke balklaag boven de begane grond bestaat uit vier balken met de uitzonderlijke lengte van 8,4 meter.

Bij een modernisering van de voorgevel in 1866/67 is een forse dakkapel op het voorschild van het zadeldak geplaatst, aangezien de zolder als woonruimte in gebruik werd genomen. Deze datering is gebaseerd op de bouwstijl en het krantenpapier onder het oudste behang. In 1903 werd op het achterterrein een bakkerij gebouwd. In dat jaar hebben meerdere verbouwingen in het pand plaatsgevonden. Zo werd onder meer een gedeelte van de winkel op de begane grond tot woonkamer ingericht.

In 1963 werd de binnenplaats in één laag overbouwd, waardoor het huis en de (voormalige) bakkerij op het achterterrein tot een complex werden aaneengesmeed. Ook is toen de indeling van de begane grond veranderd omdat er een restaurant werd geopend in het pand. Hierbij zijn waarschijnlijk alle, destijds nog aanwezige, tussenwanden verwijderd. De steeg, die oorspronkelijk ten noorden van Nieuwe Ebbingestraat 59 liep, werd in de 20e eeuw opgeofferd aan een trap naar de verdieping van het buurpand. In 1998 is het pand gesloopt (afb. 22).

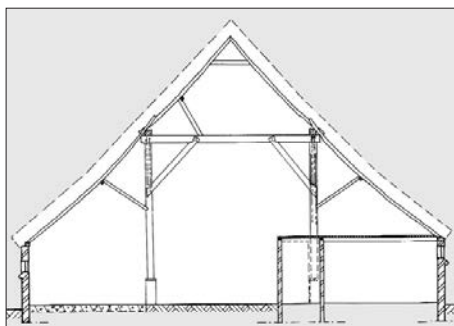
13. Peizerweg 158 (geen status)

De boerderij Peizerweg 158 is onderzocht en opgemeten naar aanleiding van een geplande restauratie. Het midden-19e-eeuwse gebouw valt te kwalificeren als een variatie op de Drentse veenkoloniale boerderij (afb. 23). Aanvankelijk bevonden zich meerdere vergelijkbare boerderijen binnen de huidige grenzen van de gemeente Groningen, maar tegenwoordig is nog slechts een enkel exemplaar bewaard gebleven. De vorm van de boerderij is rechthoekig met uitzondering van een kleine karakteristieke sprong in de oostelijke zijgevel. Het erf is vrijwel geheel omgeven door een gracht met windsingel. Ten oosten van de boerderij staat een klein bijgebouw uit de eerste fase, dat waarschijnlijk dienst heeft gedaan als bakhuisje.

Het gedeeltelijk onderkelderde woongedeelte en de stal bevinden zich onder een wolfdak. Boven de stallen en het woongedeelte is ruimte voor opslag. De draagconstructie bestaat uit zes dekbalkgebinten (afb. 24), waarvan de voorste van eenvoudiger uitvoering is. Het budget voor de bouw van de boerderij was indertijd niet al te ruim. Dit is af te leiden uit de eenvoudige constructie en het

Afb. 23. Peizerweg 158, gezien vanaf de straat.
Foto: Jan van der Hoeve.

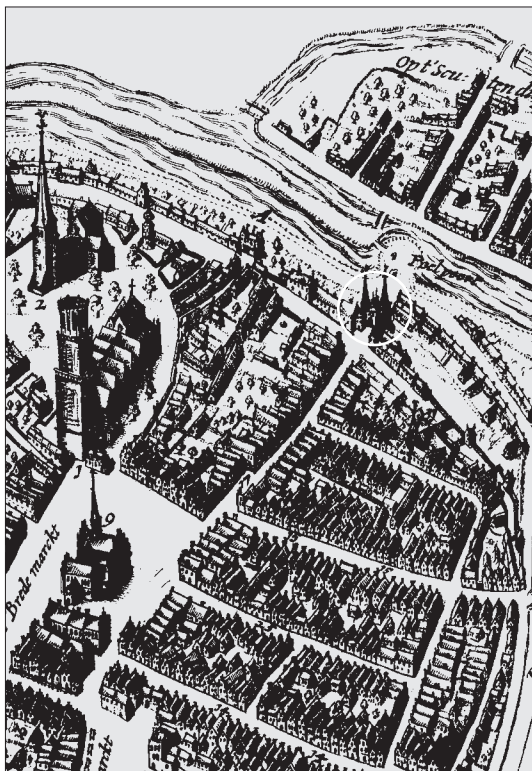

Afb. 24 Peizerweg 158, dwarsdoorsnede over
het stalgedeelte met aanzicht van
spant III. Tekening: Henk Wierds.

vaak minimaal bemeten materiaal. Ook is sprake van hergebruikt materiaal. Interessant is de dekbalk van het tweede gebint waarin zich een inscriptie bevindt die als volgt luidt: 'HERMAN KUNNING PASTOR HILTIO EIBELS KERCKVOOGT ANNO 1656 DEN 6 FEBRUARI'. Deze Herman Kunning was predikant te Eexta¹².

De belangrijkste verbouwingen hebben plaatsgevonden in de stal en in de oostelijke zijgevel. Om het toegenomen aantal koeien te kunnen herbergen, zijn de oorspronkelijke paardenstallen omgebouwd tot koeienstallen. De onderkoms van de paarden werden verplaatst naar de hoekgedeelten van de westelijke zijgevel. De oostelijke zijgevel is, wat betreft het stalgedeelte, vernieuwd met hergebruik van de oorspronkelijke gietijzeren stalraampjes (maar met andere baksteen). Het woongedeelte was waarschijnlijk aanvankelijk beperkt tot de ruimten in het voorhuis. De oorspronkelijke karnruimte in het stalgedeelte sloot hier tegenaan. In een later stadium werd een nieuwe karnruimte aangebouwd, waarbij de oorspronkelijke karnruimte bij het woongedeelte werd getrokken. Met de opkomst van het fabrieksmatig karnen werd de nieuwe karnruimte in gebruik genomen als keuken. In de jaren '20 is het woongedeelte vergroot en de zijgevel aangepast.

12. Vriendelijke mededeling van Redmer Alma.

Afb. 25. Poelpoort (zie cirkel), detail van de stadsplattegrond van Van Geelkercken uit circa 1616.
Foto: collectie Groninger Archieven.

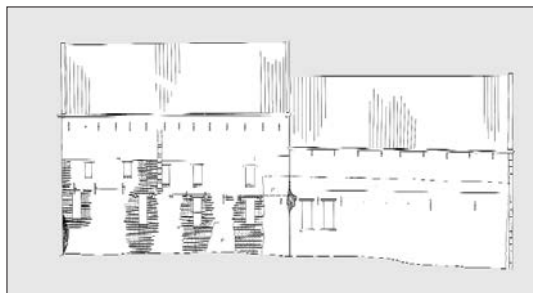

Afb. 26. Poelestraat 39, zakje met verkleurstof gebruikt als vulling tussen een balk en de vloerdelen (circa 1837).
Foto: Jaap Buist.

14. Poelestraat 39 (BBP)

Tijdens de verbouwing heeft er een bouwhistorische waarneming in het pand Poelestraat 39 plaatsgevonden. Het pand ligt op een perceel direct buiten de middeleeuwse stadsmuur en stadspoort. Bebouwing op deze plaats kan op zijn vroegst omstreeks 1600 hebben plaatsgevonden, bij de oostelijke uitbreiding van de stad (afb. 25). Een datering in die periode wordt bevestigd door de bouwhistorische bevindingen. Kort na 1837 is het pand van één laag met kap verhoogd tot twee bouwlagen met een kap. Deze datering berust onder meer op de vondst van stukjes papier, waarmee de naden tussen de balken en vloerdelen waren opgevuld.

Zo zijn behangfragmenten, rekeningen van waarschijnlijk een schilder, een zakje met resten van een groene kleurstof (afb. 26), aankoop- of verkoopbonnen en delen van een hobopartij van een concert gevonden. Ook zijn overzichten van een verkoopboedel, een deel van het register van ontvangsten, accijnsbiljetten van de belasting op een gemaal, handgeschreven christelijke teksten, de boekhouding van een metselaar, delen uit een publicatie 'Dijkschouwers' en restanten van brieven aangetroffen. Op verscheidene fragmenten worden jaartallen genoemd, variërend van 1823 tot 1837. De verbouwing moet dus in of na 1837 hebben plaatsgevonden.

Afb. 27. (boven) Steentilstraat 38, oostelijke zijgevel van de beide achterhuizen met aanduiding van de bouwsporen.
Tekening: Aletta Bastmeijer.

Afb. 28. (rechts) Steentilstraat 38, detail van de achtergevel van het eerste achterhuis, in het metselwerk is (links) onder het kloostervenster een staande tand te zien.
Foto: Aletta Bastmeijer.

15. Steentilstraat 38 (RM)

Door de sloop van onder andere het pand Kattendiep 25¹³, ten behoeve van de bouw van het Cityhotel, werden de oostelijke zijgevels van het eerste en tweede achterhuis van Steentilstraat 38 zichtbaar. De bouwhistorische waarnemingen en opmetingen hiervan zijn een aanvulling op het door Frank van der Waard en Albert Reinstra in 1996 uitgevoerde bouwhistorische onderzoek van het pand¹⁴. Volgens dit onderzoek dateert het voorhuis van het pand uit het midden van de 16e eeuw. Rond 1600 is het eerste achterhuis toegevoegd. Op de kaart van Haubois uit circa 1634 zijn drie bouwvolumes afgebeeld; het tweede achterhuis, gelegen aan het Kattendiep, moet dus voor dit jaar gebouwd zijn.

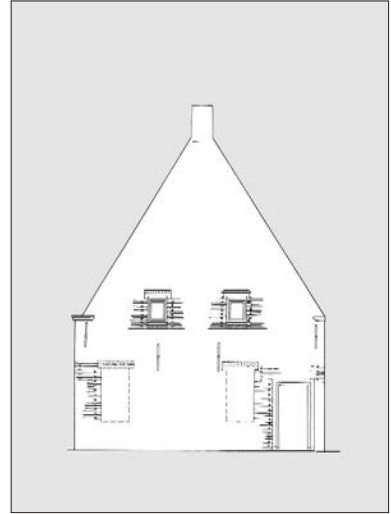
Bij nieuwe waarnemingen werden in de oostelijke zijgevel van het eerste achterhuis op de begane grond vier dichtgemetselde kloostervensters gedocumenteerd en op de verdieping vijf kortere kloostervensters. In de oostelijke zijgevel van het tweede achterhuis bevonden zich slechts twee dichtgezette kloostervensters, beide op de begane grond (afb. 27). Verder werd een aantal staande tanden in het metselwerk op de begane grond van de zijgevel van het eerste achterhuis aangetroffen, aansluitend op een drietal vensters (afb. 28). Deze staande tanden in het metselwerk geven aan dat de begane grond van de muur in vier fasen tot stand is gekomen, vermoedelijk snel na elkaar. Bij het onderzoek kon niet worden vastgesteld of dit te maken had met de te verwachten (en inderdaad ook opgetreden) verzakkingen van de muur of met een gefaseerde vervanging van een wand van een houten gebouw. De verdieping is waarschijnlijk pas gebouwd nadat de begane grond voldoende gezet was. Ook hier is een staande tand zichtbaar, waaruit geconcludeerd kan worden dat dit deel van de gevel in twee fasen tot stand is gekomen. De tweede verdieping vormt een veel latere toevoeging.

13. Na sloop van dit pand heeft een opgraving plaatsgevonden, waarvan een verslag is opgenomen in het archeologische jaarverslag.

14. R.J.W.M. Gruben, e.a., *Steentilstraat 38, Groningen, bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling*. 's-Hertogenbosch, 1996 (rapport IBID).

Afb. 29. Visserstraat 50, achtergevel in huidige staat.
Tekening: Aletta Bastmeijer.

Afb. 30. Visserstraat 50, reconstructie van de
achtergevel in de 17e eeuw.
Tekening: Aletta Bastmeijer.

16. Visserstraat 50: Zeylsgasthuis (RM)

In verband met onderhoudsplanung voor de komende jaren heeft de restauratiearchitect Kor Holstein een bouwtechnische opname van het Zeylsgasthuis gemaakt. Op zijn verzoek zijn een bouwhistorische opname en opmeting verricht.

Het oudste onderdeel van het Zeylsgasthuis bestaat uit een haaks op de straat staand eenlaags hoofdgebouw met zadeldak dat in 1668 is gebouwd als gasthuis voor armlastige vrouwen. Dit jaartal wordt vermeld op de rechtercartouche op de voorgevel. De linkercartouche vermeldt het jaartal 1751. In dit jaar zijn aan de oostzijde twee eenlaags aanbouwen toegevoegd, elk met een zadeldak haaks op het hoofdgebouw. Ook werd toen de voorgevel van het bestaande hoofdgebouw vervangen door een klokgevel.

De achtergevel van het pand bestaat uit twee aaneengesloten topgevels. De achtergevel van het hoofdgebouw dateert uit 1668, die van de aanbouw uit 1751. Ondanks een aantal verbouwingen in de achtergevel van het hoofdgebouw is de oorspronkelijke indeling te reconstrueren (afb. 29 en 30). In de eerste fase werd de begane grond verlicht door twee kloostervensters, ter weerszijden van de schouw in de achterkamer. Deze zijn bij een verbouwing beiden verbreed, hoogstwaarschijnlijk in 1751. Bij deze verbouwing is ook de deur rechts naast de vensters iets verbreed. De venstertjes op de verdieping behoren tot de eerste fase. Op het moment functioneert het gasthuis nog steeds; sinds een verbouwing in de jaren '80 bestaat het uit vier wooneenheden.

17. Oosterhamrikkade 66, Noorderbad (RM)

Het Noorderbad is in 1933 gebouwd naar een ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer (afb. 31). Tussen maart en december 1998 is een fotografisch overzicht gemaakt, waarbij de verandering van zwembad tot onder andere bibliotheek in beeld is gebracht. Bij deze verbouwing is onder meer het bassin gesloopt (afb. 32). Op die plaats staan nu boekenkasten. In de kelders bevinden zich verschillende kantoren en technische ruimtes.

Afb. 31. Noorderbad, zwemmen in de jaren '30.
Foto: collectie Groninger Archieven.

Afb. 32. Noorderbad, sloop van het bassin in april 1998.
Foto: Jaap Buist.

18. Stationsplein 1-6, Hoofdstation (RM)

Het huidige hoofdstation is in 1895/96 gebouwd naar ontwerp van Isaac Gosschalk, als opvolger van het eenvoudige vakwerkgebouw uit 1866. Het gebouw werd uitgevoerd in een mengstijl van neogotiek en neorenaissance. De uitvoering en afwerking van het exterieur en interieur waren zeer rijk en overdadig. De meeste indruk maakte de centrale hal, voorzien van tegeltableaus en een beschilderd plafond van papiermaché. In de jaren '60 werd een verlaagd plafond in de hal aangebracht.

Bij de huidige renovatie wordt dit verlaagde plafond weer verwijderd en het oorspronkelijke plafond in de hal gerestaureerd (afb. 33 en 34). Ook worden de gevels en de voornaamste ruimten weer in oude luister hersteld. Deze restauratie is fotografisch op de voet gevolgd.

Afb. 33. Hoofdstation, het plafond in de hal krijgt weer kleur.
Foto: Jaap Buist.

Afb. 34. Hoofdstation, detail van het plafond in de hal na restauratie.
Foto: Jaap Buist.

19. Grote Kruisstraat 1-7, Rijks-HBS (schoolgebouw: RM)

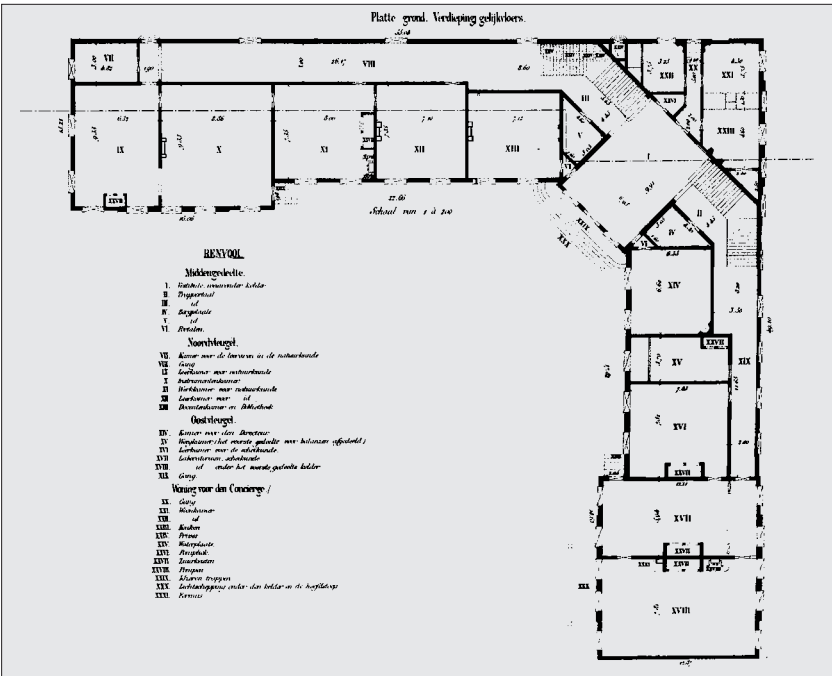
Voorafgaande aan de geplande verbouw van de Rijks-HBS tot wooneenheden heeft een fotografische documentatie plaatsgevonden van het hoofdgebouw uit 1868 (afb. 35), het gebouw voor scheikunde en tekenen uit 1909 en de gymzaal uit 1915.

De Rijks-HBS is in 1868/69 gebouwd op de plaats van het sociëteitsgebouw van de Sociëteit de Harmonie, naar ontwerp van de architect H. Raammaker (afb. 36). Het complex gold indertijd als een schoolvoorbeeld van scholenbouw voor voortgezet onderwijs. Deze status werd onderstreept door de inzending van de plattegrond en foto's naar de wereldtentoonstelling in Philadelphia. Het gebouw voor scheikunde en tekenen dateert uit 1909 en kwam tot stand naar ontwerp van J.A. Vrijman, Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs, enz.

Afb. 35. (rechts) Rijks-HBS, entree hoofdgebouw.
Foto: Jaap Buist.

Afb. 36. (onder) Rijks-HBS, plattegrond van de begane grond van het hoofdgebouw, 1868.
Tekening: collectie Groninger Archieven.

Overige werkzaamheden

20. **Akerkhof 1, (RM)**
bouwhistorische opname
21. **Astraat 19, (Gemeentelijk Monument/GM)**
bouwhistorische opname
22. **Grote Kromme Elleboog 6, (GM)**
bouwhistorische opname
23. **Herestraat 27, (BBP)**
bouwhistorische opname
24. **Hoekstraat 54, (BBP)**
bouwhistorische opname
25. **Korreweg 23, (geen status)**
bouwhistorische opname
26. **Nieuwe Ebbingestraat 22, (BBP)**
bouwhistorische waarneming
27. **Noorderkerkstraat 12, (geen status)**
bouwhistorische waarneming
28. **Oude Kijk in 't Jatstraat 14, (geen status)**
bouwhistorische opname
29. **Oude Kijk in 't Jatstraat 62, (geen status)**
bouwhistorische opname
30. **Pelsterstraat 2, 4 (RM)**
bouwhistorische waarneming
31. **Schoolstraat 7, 9, 11, (RM)**
bouwhistorisch onderzoek
32. **Vismarkt 4, (geen status)**
bouwhistorische waarneming
33. **Vismarkt 16, (RM)**
bouwhistorische opname.

Literatuur:

- Bos, L., Reinstra, A. en F. van der Waard, *De breede merct*. Groningen, 1991.
- Feith, J.A., 'Wandelingen door het oude Groningen III: de straten en hare namen' in: *Groningsche Volksalmanak* 1892. Groningen, 1891.
- Goojer, A. de en J. van Haaften, 'Jaaroverzicht 1995 van bouwhistorische waarnemingen in de gemeente Groningen' in: Loenen, H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad* 1996. Groningen, 1996.
- Hoeve, J. van der en A. Bastmeijer, 'Jaaroverzicht van bouwhistorisch onderzoek in 1997' in: Loenen, H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad* 1998. Groningen, 1998.
- Mens, R., 'De 17e-eeuwse stadsuitleg' in: Boiten, L. en J. van den Broek (red.), *De kaart van Egbert Haubois, spiegel van wens en werkelijkheid*. Alphen aan den Rijn, 1983.
- Royen, R. van, 'De Armhuissitten Broederschap en het gasthuis in de Akerkstraat' in: *Groningsche Volksalmanak* 1928. Groningen, 1927.
- Waard, F.J. van der, 'Middeleeuwse stenen huizen in de stad Groningen' in: Broekhuizen, P.H., e.a. (red.), *Van boeren erf tot bibliotheek*. Groningen, 1992.